

Ardelio della Bella

vjersko-prosvjetni radnik dalmatinske Hrvatske.

Uz dvjestagodišnjicu smrti († 3. prosinca 1737).

Dosta su rijetki u nas, koji poznaju i samo ime ovoga velikog i vanrednog muža, čije ime se nekoć pronosilo s kraja na kraj Dalmacije i daleko preko njenih granica, muža, o kojem je još sedamdeset otprilike godina nakon njegove smrti, spominjući divan njegov misijonarski rad, napisao splitski kanonik *Matija Čulic*¹ ove riječi: »... započe svetim pohodjenjem ob(h)oditi mista od Dalmacije prija podložna vladanju mletačkomu, a sada cesarskomu, s neizrečenom duhovnom koristju, da *njegova uspomena u istinu glasiti će se i živiti do svrhe svita*, kako veli Duh Sveti: Et memoria ejus vivet in aeternum«. Na Čulićeva usta progovara tadašnja Dalmacija, no već prije njega sudili su onako suvremenici della Belle, napose brojni neposredni svjedoci njegova svetog života i golemog, neobično plodnoga rada. U te svjedoke spada i njegov drug u radu i Redu, *Ivan Lovro Camelli*, koji mu je skoro iza smrti napisao životopis.²

MEĐU HRVATSKIM PUKOM

Della Bellu smije Dalmacija ubrajati među svoje velike ljude, makar i nije bio njezin rođeni sin. Kolijevka mu je bila u *Foggii*, gradu negdašnje kraljevine Napuljske, gdje se rodio 14. veljače 1655.³ od oca Donata rodom iz

¹ Dr. *Matija Čulic* izdao »Pisme duhovne različne sastavljene od nikih poštovanih crkvošnjakov...«. Mleci 1805. (Seb. Coletti) 4° str. 422. (I. Kukuljević, Bibliografia Hrvatska I, 1865, str. 31).

² Breve ragguaglio della vita del P. Ardelio della Bella D. C. D. G., missionario nella Dalmazia. Scritto dal P. Gian. Lorenzo Camelli della medesima Compagnia. Modena, Tip. Pontificia ed Arcivescovile dell'Immacolata Concezione, 1888 (8° str. VII, 94). Camelliev je rukopis priredio za tisak i popratio bilješkama o *Tito L. Bottagisio*. — Ivan Lovro Camelli, rođen u *Pistoji* 10. lipnja 1692., stupio u Red 3. svibnja 1714. (Catal. trienn. Rag. 1720., 1727.). Profesor u *Dubrovniku* 1717—1720., gdje je kao svećenik djelovao 1725—1728. Od 1728—1762 pripadao je rezidenciji u Splitu. Naučio je vrlo dobro hrvatski, pa je i izdao nekoliko inače nepoznatih knjižica na hrvatskom jeziku u Mlecima 1727. (Tako Ljetopis dubrovačkoga kolegija »Alcune Memorie« uz g. 1727).

³ Camelliev datum rođenja (2. veljače 1655.) ne će biti ispravan. Za 14. veljače svjedoče trogodišnji šematizmi dubrovačkog kolegija 1690., 1705., 1711. — *Prezime* jedni pišu Delabella, drugi Della-bella, neki Della Bella, no on sam u prikazu svog rječnika Karlu Pisaniu potpisao se: della Bella, pa sam zato odabrao *taj* oblik.

Firenze, zbog čega su *Ardelia* smatrali »*Fiorentinom*«. Ipak on pripada Dalmaciji, skoro svim kolikim radom svog dugoga života i svojom nesebičnom ljubavlju, s kojom ju je prigrlio kao svoju drugu domovinu. Nju je od prvog časa, kad je g. 1681. stupio na njezino tlo u Dubrovniku, toliko zavolio, da je odlučio posvetiti joj sve svoje umne i fizičke sile i svoje obilato znanje. Zato je i uzeo željeznom ustrajnošću učiti hrvatski jezik, a kako je bio izvanredno darovit, usvojio ga je tako, da su ga suvremenici držali jednim od prvih poznavalaca našega jezika. S pravom veli prof. *Vladoje Dukat*, da »njegovu za stranca upravo stipendno poznavanje hrvatskoga jezika« još i danas zapamtuje.⁴

Prije nego je stupio u *Isusovački red* (2. veljače 1677), svršio je filozofski triennium u *Napulju*, gdje je i slušao tri godine oboje pravo. U *Redu* je nakon novicijata još jednom učio govornišтво, zatim je bio tri godine profesor u Dubrovniku (1681—1684). Teološki studij (1684—1688) na *Gregorijanskom sveučilištu* u *Rimu* završio je javnom disputom, znak, koliko su profesori cijenili njegovo znanje. Poglavaru mu namijeniše profesuru viših nauka, te ga nakon dva kraća boravka u *Dubrovniku* (1688/89 i 1690/91) postaviše profesorom filozofije u *Perugii* (1691—1694). Ali njega je srce vuklo u Dalmaciju, da pučkim misijama poradi za vječno dobro naroda, i kad mu starješine vrućoj želji udovoljiše, pohititi u Dubrovnik, kamo stiže 15. kolovoza 1694.

S njim je došao i znameniti pučki misijonar o. *Dominik Bruno*, koji je gorio željom da u vjerskom pogledu pomogne kršćane u *Turskoj*, te je znajući već dobro grčki tako živo prionuo učiti hrvatski, da je u kratko vrijeme toliko naučio, koliko bi drugi istom u nekoliko godina. Za *Bruna* je *Dubrovnik* bio samo prolazna postaja: nadao se, da će mu se otvoriti *Balkan*, ta velika tamnica ugnjetavanih kršćana, i da će kao apoštolski trudbenik zaredati od sela do sela sve do *Carigrada*, pa je zato imao na umu da nauči i turski. Za njegovu svrhu činio mu se ipak hrvatski jezik kud i kamo važniji i od turskoga i od grčkoga. Međutim njegova se osnova razbi, jer mu dubrovačko podneblje nije prijalo zdravlju, te se on u listopadu 1695. vrati u *Napulj*, gdje je

⁴ *Vl. Dukat*, Dubrovačko izdanje *Dellabellina »Dizionarija«* (Rad 237, 1929, str. 240).

nakon veoma plodnog apoštolskog rada umro 14. rujna 1730.⁵

Dvije godine (1694—1696) della Bella je sa žarom i duhom apoštola Pavla držao misije, kad ih morade prekinuti zbog velikoga turskog rata, koji je uskomešao zemlje od Dunava do Crne Gore. Na Veliku Gospojinu 1696. preuze della Bella službu rektora dubrovačkoga kolegija i ostade u njoj do 20. travnja 1702. Iste godine premješten je u *Firenzu* za profesora skolastičke teologije (1702/03). Tu se našao u teškoj dvoumici: u jednu ruku želja ga je vukla na mučni apoštolski rad u Dalmaciji, u drugu posluš ga je vezao da bude profesor u Firenzi. Kako je bio tanke savjesti i zdušno nastojao vršiti u svemu volju Božju, započe 8. prosinca 1702. pobožnost deset petaka na čast sv. Franje Ksavera, velikog apostola Indije i Japana, da bi mu u Boga isprosio dalmatinske misije. Želja mu se doskora ispunila: znameniti splitski nadbiskup *Stjepan Cosmi* preko mletačkog poslanika u Rimu ishodio je u Isusovačkoga generala *Tirza Gonzaleza*, da mu Red dade na raspolaganje della Bellu, čije se ime već pročulo Dalmacijom. Kad je nekako u isto vrijeme i *dubrovačka* republika zaiskala u *Gonzaleza* našeg *Ardelia*, general udovolji i *Cosmiu* i *Dubrovniku* tako, da je della Bella imao djelovati i u mletačkoj Dalmaciji i u dubrovačkoj republici, pače i u Turskoj. I tako se u jeseni g. 1703. otisne iz *Ancone* na more put grada sv. Vlaha. Za strašne oluje, koja je zaskočila lađu jedne noći nedaleko otoka *Visa*, razbije se lađa o jedan školjić, a della Bella teškom mukom spasi život držeći se cijelu noć za vršak niskoga školjića, izvrgnut udaru vjetera i valova.

Zimi, kad ne bi držao misija po mletačkoj Dalmaciji, boravio je u dubrovačkom kolegiju, ali nije besposličio.⁶

⁵ Život napisao *Dominik Moscati* D. I., *Vita del Padre Domenico Bruno della Compagnia di Gesù* (4° str. 345), Napoli 1736. O Brunovim osnovama za naše krajeve gl. u *Moscatia* str. 29 ss.

⁶ Od g. 1704. do 1730. nalazi se della Bella u šematizmu dubrovačkoga kolegija, no u isti mah i u šematizmu splitske »misije«, kasnije rezidencije, koja je spadala mletačkoj redovničkoj provinciji, dok je *Dubrovnik* pripadao rimskoj. Na molbu glasovitog makarskog biskupa *Nikole Biankovića* i drugih dalmatinskih biskupa mletački je senat g. 1713. odredio, da se iz državne blagajne svake godine dade za dva dalmatinska misijonara Isusovačkog reda dvjesto dukata, koja bi svota 1720. povišena na 300 dukata, za svakoga po 150. Godine 1722. uređena bi u Splitu stalna rezidencija s dva, poslije tri Oca. Gl. *Farlatti*, *Illyricum Sacrum* III (1765) str. 523.

Ako je čeznuo za dalmatinskim misijama, nije to bilo zbog želje za lagodnijim životom: taj je mogao, da je htio, imati u izvjesnoj mjeri u kolegijama gradova prosvijetljene Italije. On je dobro znao, što ga čeka: život pun teškog rada i mnogog stradanja. Za vrijeme od kojih 35 godina obašao je 17 biskupija, neke od njih i više puta, držao je misije u gorskim, često besputnim krajevima podnoseći studen i žegu, snijeg, led i vjetar. Spavao bi često u kukavnim kolibama, u štali, pojati, na stepenicama oltara koje samotne crkvice, u sakristiji. Nije se plašio izvrći opasnosti svoje zdravlje, pa i život. U nekom zabitnom mjestu *ninske* biskupije obolio je na očima od prevelike vlage, da je 40 dana bio gotovo slijep. Više je puta od teška truda tako klonuo, te se mislilo, da mu je kucnuo zadnji čas. Volio je poći u najzapuštenije krajeve, pomagati najbjeđnije, kao na pr. mornare mletačkih galija, siromašne bolesnike u bolnicama, zatočene u tamnicama. Bila mu je prava slast poučavati u vjeri neuke. Prema siromasima i bolesnicima bio je milostiva srca, razdavao bi im sve što je smio i mogao. Uza svoj naporan i mučan rad sprovodio je život pokornika. Dodamo li tome njegovu duboku i spontanu pobožnost, njegovu nesebičnu ljubav i dobrotu prema svakomu, njegovu obrazovanost i vanredni besjednički dar, onda razumijemo, otkud onaj neobični ugled kod svih, i najodličnijih staleža, onaj silni utjecaj, kojim je sve osvajao, u prvom redu duše za Boga i kršćanski život, jer za tim je jedino išao. Sve to, pa i aureola svetosti, zajamčeno je svjedočanstvom vjerodostojnih očevidaca, među kojima nalazimo čitav niz biskupa, u čijim je biskupijama djelovao.

Njegove misije izazivale bi opće gibanje, koje nas sjeća djelovanja velikih pučkih propovjednika XIV. i XV. stoljeća. S della Bellom se u tom mogu kod nas mjeriti još samo dvojica: Dubrovčanin o. *Bernard Zuzzeri*⁷ i o. *Juraj Mulih*.⁸ Gibanja nastala njegovim misijama nisu bila nalik rijeci, koja nabuja i domala oteče ne ostavivši traga: della Belline su misije radale trajne plodove i u pojedincima i u masama, kako jednodušno potvrđuju suvremenici. Obično se držao ove metode. Ujutro bi držao prvu propovijed, prema potrebi već u svanuće, da mogu seljaci otići na svoje poslove. Poslije objeda poučavao je u kršćanskom

⁷ O *Zuzzeriu* gl. VRELA I PRINOSI sv. 6 (1936) str. 72—107.

⁸ O *Mulihu* gl. VRELA I PRINOSI sv. 5 (1935) str. 93—126.

nauku, buduć je nepoznavanje vjerskih istina i kršćanskih dužnosti bilo tako rašireno u vrlo mnogim krajevima, da je to danas teško vjerovati. Večerom bi držao drugu propovijed, koju bi u svakoj misiji po nekoliko puta završio oštrim bičevanjem, da dade Bogu zadovoljštinu za grijeha i da potakne grješnike na skrušenje. Sate i sate bi ispovijedao, blag i strpljiv s neukima, koji se nisu umjeli pravo ispovjediti. Svak bi od njega otišao izmiren s Bogom i utješeno. Velike je uspjehe imao u miranju zavađenih, pri čemu su se događali upravo dramatski prizori, kad bi ljuti dotad neprijatelji hrlili jedni drugima u zagrljaj suze roneći, a često bi zaplakala čitava crkva. Tko bi izbrojio one, koji su vraćali, što su prisvojili prevarom, krađom, otimačinom! Mnogo je truda ulagao i u tom vanredno uspijevao, da se uklone rđavi običaji i javne sablazni, da se iskorišteni psost i kletva, da procvate bogoljubnost i pravi kršćanski život. Njemu ne bi mogli odoljeti ni najokorjeliji grješnici. U nekom je mjestu naišao na 14 razbojnika; svojom očinskom dobrotom i uvjerljivim riječima svih je četrnaest predobio za čestit život, a uredio je stvar i s vlastima, da su se mogli vratiti kućama. Neko je selo zadarske nadbiskupije bilo na vrlo rđavu glasu poradi krađa i drugih opaćina. Tu su se ljudi, što no riječ, večerom obuvali, a jutrom izuvali. Došao della Bella da tu održi misiju. Župnik misli, ne će biti koristi: osam se godina trudi, da privede narod kršćanskom življenju, pa sve uzalud; tko će jarce pretvorit u ovce! Započe misija. Ljudi grnu na propovijedi, da čuju čovjeka, koji govori kao prorok. Narod se okrenuo, da ga nije bilo prepoznati. Na rastanku sve je plakalo, staro i mlado, i još je veliko mnoštvo ispratilo Božjeg čovjeka dobar komad puta. Do malo dana eto njih tri stotine u procesiji u susjedno mjesto, gdje je bila slijedeća misija. Pače poslaše ti obraćenici nekoliko svojih ljudi nadbiskupu *Vinku Zmajeviću u Zadar*, da mu ispred čitavog sela zahvale, što ih je usrećio misijom. Više takvih i sličnih stvari donosi *Camelli* u della Bellinu životopisu, a obilato ih ima u opširnim izvješćima, koja su se sačuvala u rukopisu iz onih davnih vremena.⁹

⁹ U generalnom arhivu Isusovačkog reda, *Sign. Venet.* 108, fol. 326 v—387 v; 477 r—487 r. — O della Bellinim misijama gl. članak o. *Franje Hamerla* u *KALENDARU SRCA ISUSOVA I MARIJINA* za g. 1920. (Zagreb 1920) str. 142—150.

PISAC HRVATSKOG RJEČNIKA

Nakon ovoga kratkog i, priznajem, blijedog prikaza della Belle misijonara red je da koju rekнем o della Belli leksikografu i govorniku. Svojim »Dizionariom« talijansko-latinsko-hrvatskim i svojim krasnim crkvenim besjedama stekao je časno mjesto u povijesti hrvatske knjige.

Sastavljanje rječnika stvar je, kako je poznato, veoma teška i mučna. Kod della Belle dolazi u obzir još i okolnost, da mu hrvatski jezik nije bio materinski. Osim toga on je bio misijonar svakom žilicom svog bića, njegov život bila je akcija, rad za duše. Ne iznenađuje nas dakle, kad on u predgovoru »Dizionaria« priznaje, da mu je mučni rad na rječniku bio još mučniji tim, što je to posao suhoparan, kao da hodaš pješčanom pustinjom. Valjalo je pročitati mnogo knjiga i iz njih vaditi riječi i fraze; ne kaže on, ali se zna, da mnoga djela pjesnika, koja je proučio, tada još nisu bila tiskana, morao se dakle služiti rukopisima. Kad je već golemo djelo bilo gotovo, zaustavljala ga je, veli, misao auktora »Onomasticona«, da se izdavač rječnika izlaže prigovorima »cenzorâ i cenzorčićâ (censores et censorculi)«. Ipak ga izdaje, jer je tako naredio njegov poglavar (jamačno general Reda Mihovil Anđeo *Tamburini*, 1706—1730). Pred što će rječnik ući u tisak, dao ga je na uvid zadarskom nadbiskupu *Zmajeviću*, a pomno ga je pregledao pjesnik-opat *Ignacije Gjorgjić* (Jurjević), tako i još nekoliko osoba vještih hrvatskom jeziku. Svi su ga, kaže, nagovarali, da bi rječnik idzao, i eto on ih je poslušao.

Rječnik, tiskan u Mlecima g. 1728., ima svega 1029 str. u četvrtini (22 × 17 cm). Prvih 12 nepaginiranih strana sadržava naslov, posvetu upravitelju Dalmacije *Karlu* vitezu *Pisanju*, predgovor, popis citiranih pisaca i dozvole za tiskanje. Od slijedećih 50 strana s posebnom paginacijom (1—50) prve četiri zapremaju nekoliko uputa za pisanje i izgovaranje hrvatskih riječi i jedno poglavlje o naglasku (poznata samo tri), zatim (str. 5—50) gramatiku hrvatskog jezika (Istruzioni grammaticali della lingua illirica). Slijedi korpus »Dizionaria« s novom paginacijom 1—785; zatim (opet s novom paginacijom 1—177) abecedni popis latinskih riječi i talijansko im značenje (Index Latino - Italicus); taj je popis očito trebao poslužiti vještima latinskom, a manje vještima talijanskom jeziku, da pomoću latinske riječi nađu talijansku ili hrvatsku. — Napokon slijede na 5 (nepag.) strana ispravci pogriješaka glavnog rječnika, a na zadnjoj strani ispravci omašaka latinsko-talijanskoga »Indexa«.

*Appendini*¹⁰ kaže, da je dubrovački svećenik dum

¹⁰ Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei t. 2 (Dubrovnik 1803) str. 303.

Jure Matijašević (Mattei, 1675—1728) bio jedan od trojice, kojima je dubrovačka »Akademija dangubnijeh« (Academia Otiosorum) povjerila sastavljanje hrvatskog rječnika, i da je već i započeo raditi na njemu prije nego se preselio (1710) u Rim, gdje je umro g. 1728 (13. prosinca); s mnogo je truda skupio zbirku svih tiskanih i netiskanih djela napisanih na hrvatskom jeziku od Dubrovčana, koju je na samrti (alla morte) poklonio biblioteci Isusovačkoj u Dubrovniku, no sada se ne zna, gdje se nalazi. Iz te zbirke (raccolta), veli dalje Appendini, izvadio je (cavò) della Bella svoj »Dizionario illirico«. ¹¹ Iz ovih Appendinievih podataka izvodi *Šafařík*, ¹² da je della Bella gradio svoj »Dizionario« na Matijaševićevim *predradnjama*. Na dlanu je, da tu Appendini govori samo o Matijaševićevoj *zbirci dubrovačkih pisaca*. Za gramatiku veli *Šafařík* da joj je po staroj predaji auktor I. *Gjorgjić*, no kako *Šafařík* ne donosi izvora, njegov se navod ne može kontrolirati. Uostalom *Šafařík* i sâm priznaje, da to nije sigurno; jedno stoji, veli, da je *Gjorgjić* »revidirao« i gramatiku i Dizionario, »kako to i sam della Bella priznaje«. Ni tu *Šafařík* nije točan: della Bella samo kaže, da je *Gjorgjić* »pregledao« njegovo djelo »veoma pomno« (con accurata diligenza l'ha ancora veduta). Nama je teško vjerovati, da bi della Bella zatajio ime I. *Gjorgjića*, kad bi taj bio auktor gramatike.

Jezik »Dizionaria« zove della Bella »bosanski i dubrovački, koji se drži najboljim«. On je bez sumnje skupljao građu za svoj rječnik i iz živoga govora za svog mi-

¹¹ Ako je doista *Jure Matijašević* na samrti poklonio onu zbirku pisaca Isusovcima u Dubrovniku, onda ju della Bella mogao upotrijebiti za sastavljanje »Dizionaria«, jer je taj tiskan iste godine, kad je Matijašević umro (1728). Ili je dakle dum Jure davno prije poklonio Isusovcima svoju zbirku ili se radi o slijedećoj stvari. Matijašević je s ostalim svojim stvarima ostavio u Rimu i svoju biblioteku od koje 4000 knjiga bratu si *Vlahu*, a taj je svom sinu Isusovcu *Ivanu Mariji Matijaševiću*, poznatom *sabiraču građe za povijest Dubrovnika*, poklonio dum *Jurinu korespondenciju*, sačuvanu do danas u Franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku (pod br. 205—207., u novoj numeraciji br. 423—425. tiskanoga kataloga). Gl. Dr. M. *Rešetar*. Pisma *Ignjata Đurđevića* (Đorđića) i *Dum Đura Matijaševića* (Mattei), u zborniku Jug. Akad. »GRADA za povijest književnosti hrvatske« knj. XI (1932) str. 124—125.

¹² *Paul Jos. Šafařík*, Geschichte der illyrischen und kroatischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von *Josef Jireček*. (Prag 1865, Verlag von Friedrich Tempsky) str. 110.

sijonarskog djelovanja, koje ga je dovodilo u doticaj s ljudima raznih mjesta i krajeva i raznih dijalekata, ali u glavnom je gradio rječnik na jezičnom blagu *pisaca*, »dubrovačkih i dalmatinskih«, što ih citira, »a mogao sam ih«, veli, »citirati gotovo za sve riječi, no odustao sam od toga, da knjga ne izađe odveć omašna«. Della Bella je dakle ozbiljno shvatio svoju tešku zadaću, kad se latio posla da napiše rječnik književnog jezika.

Iz popisa pisaca (Catalogo degli autori), iz kojih navodi citate ili iz kojih je ne spominjuć im imena ili djela izvadio riječi i fraze, vidimo, da je daleko pretežnije crpao iz djela pjesničkih. Od *prozaika* su navedeni u popisu samo ovi: *Matej Alberti* (1555—1624), *Oficij Bl. Djevice Marije* (1617), — *Andeo Gučetić* R. P. (1553—1604), *Rozario B. Dj. Marie* (I. dio 1596., II. dio 1598.), — *Bartol Kašić* D. I. (1575—1650), *Perivoj od djevtva* (1625. i 1628.), *Život Gospodina Našega Isukrsta* (s dodanim životom B. Dj. Marije, koji della Bella navodi napose, 1637), *Ritual Rimski* (1640), — *Aleksandar Komulović* D. I. (1548—1608), *Zrcalo od ispoviesti* (1606., 1611., 1633., 1704), — *Ignacije Gjorgjić* (1675—1737), *Život sv. Benedikta* (tiskan istom 1784). Ne navodi se u popisu *Kašićev* prijevod Tome Kempenca (Pismo od nasledovanja Gospodina Našega Jezusa, 1641), no citira se u rječniku. Tako i bosanski Franjevac *Ivan Bandulavić* i Bačananin fra *Mtjo Radnić*, jedina dva pisca, koji nisu ni iz Dubrovnika ni iz Dalmacije. Od *pjesnika* navode se u popisu samo općenito (Raz. — razne pjesme, *Composizioni varie*): *Babulina-Bunić*, *Vučičević-Bunić*, *Burešić*, *M. Držić* († 1567), *Dimitrović* († 1554), *Hektorović* († 1572), *Đ. Držić* († 1501), *I. Gjorgjić*, *Ivan Gundulić*, *Ivanišević*, *F. Lukarević*, *M. Vetranić* († 1576). Poimence pak navode se u popisu ovi pjesmotvori: *Gundulić*, *Dubravka*, *Pjesni pokorne kralja Davida* (1621. i 1630.), *Suze sina razmetnoga* (1622., 1623.), *Osman* (prvih pet pjevanja tiskano istom g. 1801., a čitavo djelo 1826. u Dubrovniku), — *Hektorović*, *Ribanje*, — *D. Zlatarić*, *Elektra*, *Ljubmir*, — *Gjorgjić*, *Saltjer slovinski* (1729), *Uzdasi Mandaljene pokornice* (1728), — *Vl. Minčetić*, *Trublja Slovinska* (1665), *Zorka*, — *N. Nalješćević* († 1587), »Knjige« (pjes. poslanice), *Komedije*, — *M. Držić*, *Tirena*. Della Bella citira, a da ne navodi u katalogu *Paška Primovića* (tragikomed. »Euridika«), *Zlatarićeva* prvorodjenca *Šimuna* i *Palmoćića* (Kristiadu 1632), koga ipak spominje kao izvor u predgovoru. Uđara u oči, da della Bella ne navodi u katalogu i ne citira nekih pjesničkih djela izdanih tiskom, kao što su *Zoranićev* pastirski roman »Planine« (1569), *Lučićeva* »Skladanja izvrsnih pisan razlikih« (1556), *Barakovića* »Vila Slovinka« (1613), *Marulićeva* »Judita« (1521., 1522), *Karnarutićevo* »Vazetje Sigeta grada (1584) i »Smrt Pirama i Tižbe« (1586., 1627). To je tim čudnije, što je ipak lakše služiti se tiskanim djelima nego rukopisnim. Tima posljednjima služio se on veoma mnogo, tako osobito *Gundulićevim* »Osmanom«, tiskanim istom poslije gotovo 200 godina nakon pjesnikove smrti. Teško da je mogao doći do rukopisne »pjesničke enciklopedije« *Splićanina Kavanjina* († 1714), kojoj je natpis »Povist vandelska bogatoga a nesrećna Epulona i ubogoga a čestita Lazara« (1861., 1913), »velopjesna« u 32.658 stihova. Ako hoćemo pravo, ne smijemo della Belli upisati u grijeh, što nije crpao gradu iz većeg broja prozaika i pjesnika, premda je on ipak upo-

trijebio mnogo više pisaca nego što ih navodi. I ovako je izvršio divsko djelo, koje nas to jače zapanjuje, što ga je izveo kraj svoga opsežnog i vrlo napornog misijonarskog i ostalog rada.

Novo je unio u svoj rječnik tim, što ga je svega protkao raznolikim cvijećem ubranim s velikom ljubavlju na hrvatskom Parnasu. *Katančić* mu je to zamjerio,¹³ ali u tom nije imao pravo. Pjesničkim citatima auktor je suhoparnom rječniku dao neki posebni čar, razbija jednoličnost i, što je osobito vrijedno istaknuti, upoznavao široke slojeve s hrvatskom lijepom knjigom, a mogao je također utjecati na literarni ukus u pogledu stila.

U potvrdu značenja riječi ne škrtari della Bella stihovima, a ne navodi samo jedan stih ili samo dio stiha, nego po više stihova, pa i čitave kitice, kaošto i nekoliko njih. Pri tomu se opaža, kako nastoji podati što više srodnih izraza.

Kod riječi *fama* tumači on izraze »spargere fama« i »spargersi fama« sa: proglasiti, razglasiti, glasiti, prosipati glas, prosuti glas, prostrijeti glas; glas se razide, rashodi, razvijesti, razglasi, stere, pronese, glas prši.

Glaseć carskim dobitnikom
Kraljevića Vladislava. (Osman).

I prosiplju brži od vjetra
Po svem gradu gorke glase. (Palm.)

I kako se glas pronio
Bješe, mnogijeh rad čudesa,
Da je on opet oživio. (Palm.)

U čas jedan ovi se
Glas po malu gradu stere. (Palm.)

Jur na krilih od vjetara
Glas po svemu svijetu prši. (Osman).

Farsi glorioso, esser glorioso, gloriam consequi, steći slavu, sloviti:
Čas(t) njegova i dobitje
Neka u vječnoj slove slavi. (Palm.)

Sunčanica mlada i lijepa
Od kê slovu svud kriposti. (Osm.)

Gdi su mla(d)ci prigizdavi,
Plemeniti i bogati,
Ki cjenjahu njегда u slavi

Pored s' suncem u vijek sjati?
Ah što je od njih sad ostalo
Neg li u zemlji zemlje malo.

(Gund., Suze)

Piantare i padiglioni, ponere tentoria, sterati šatore, metnuti šatore:

¹³ »Tantum testium copiam, poetarum praesertim, quibus nos condere mundos licitum se, et quos manibus quotidie terimus quive non ejusdem omnes farinae censeantur«. M. P. *Katančić*, *De Istro ejusque accolis commentatio*, Budae 1798. (Kod Šafaika o. c. str. 110).

Na brijeg jedan šator meće, A vrh njega i noć veće
Konj odsjeda na kom jaše, Crni šator svoj steraše. (Osm.)

Kadšto za jedan izraz, da ga protumači, navodi čitave opise (descrizioni). Tako na pr. za »paese fertile, ferax regio, država plodna, mjesto obilno« donosi iz »Osmana« zoran i krasan opis plodnoga kraja:

Dvakrat ovdje zlatne pčele	Kite zlatne i rumene
U ljeto se jedno roje,	Više o dubju voća zrela
I tolikrat ovce bijele	Pod kijem traje dni ljubene
Jagančiče kote svoje;	Čeljad mirna i vesela.

Ima u rječniku strana, koje upravo vrve stihovima, tako strana 541. i 542., gdje se tumače riječi »parlare« i »parola« s izvedenicama: tu, na strani i pol, ima 26 citata iz pjesnika! Sudeći od oka moglo bi biti u »Dizionariu« 4—5000 citata iz pjesnika i prozaika.

Pred sam rječnik stavio je della Bella već spomenutu *uputu* »za lako čitanje i pisanje hrvatskih riječi pisanih slovima talijanskima«; tu u posebnom poglavlju govori o akcentu, no u tom nije bio osobite sreće, kako je već pokazao Dr. *Bosanac*,¹⁴ koji ipak s pohvalom konstatira, da je della Bella shvatio važnost akcenta i kvantiteta u hrvatskom jeziku. Za njegovu je *gramatiku* Bosanac utvrdio, da je gotovo sasvim rađena po *Kašićevoj* gramatici iz g. 1604., čim je doduše rečeno, da boluje od istih nedostataka, ali to ne umanjuje zaslugâ della Belle: od Kašićevih »Institutionum linguae Illyricae libri duo« minulo je više od 120 godina, dok se našao čovjek (pa još stranac), koji je izdao gramatiku hrvatsku i tim doskočio velikoj potrebi. Poslije trebalo je 80 godina, da nam *Appendini* (i on stranac!) poda novu gramatiku, namijenjenu, kao i della Bellina, u prvom redu Talijanima.

Do danas nema svestrane stručne studije o della Bellinom »Dizionariu«. *Bosanac* je solidno pretresao samo gramatiku, dok je *Dukat* napisao vrlo vrijednu raspravu¹⁵ e drugom izdanju »Dizionaria«, što ga je priredio dubrovački kanonik *Petar Bašić* i izdao g. 1785. u Dubrovniku.¹⁶ Ispoređujući oba izdanja *Dukat* dolazi do (ne izrečenog) zaključka, da je Bašić i stvarno i tehnički znatno dotjerao della Bellino djelo, premda i Bašiću nalazi opravdanih prigovora.

M. Vanino D. I.

¹⁴ Dr. *Stjepan Bosanac*, Ocjena Dellabelline gramatike. Prilog za (h)istoriju hrvatske gramatike. (NASTAVNI VJESNIK knj. IX., sv. 4., 1901., str. 529—561).

¹⁵ *Vladoje Dukat*, Dubrovačko izdanje Dellabellina »Dizionarija« (RAD knj. 237, Zagreb 1929, str. 235—272).

¹⁶ Dva sveska 4° str. LVI. 395 i 448.